

omstandigheden moest verrichten. Dit artikel berust voornamelijk op archiefonderzoek en heeft daardoor een geheel eigen karakter. Als aanvulling zijn er passages aan toegevoegd over de kindervetten van 1901 en de Nederlandse bond van kindbescherming, en daarmee zijn we dan beland in de twintigste eeuw, de 'eeuw van het kind', welke titel Kruithof aan dit laatste artikel gaf. Ook dit artikel gaat weer over strijd, ditmaal met protestanten, zoals bijvoorbeeld Herman Bavinck, in oppositie tegen de zogenaamde 'reformpedagogiek'. In een mooi slothoofdstuk vat de auteur de inhoud van dit werk samen. Het lijkt mij geen gek idee om de lezing van zijn boek met dit hoofdstuk te beginnen.

E. P. de Booy

J. C. Besteman, e. a., ed., *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H. H. van Regteren Altena* (Universiteit van Amsterdam Albert Egges van Giffen instituut voor praee- en protohistorie, Studies in praee- en protohistorie IV, Stichting middeleeuwse archeologie I; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1990, ix + 379 blz., f85,-, ISBN 90 232 2413 2).

Ter ere van H. H. van Regteren Altena die in 1988 op rust ging als hoogleraar in de middeleeuwse archeologie aan de Universiteit van Amsterdam, werd door zijn leerlingen en collega's een feestbundel gepubliceerd die tegelijk kan gelden als een standaardwerk over middeleeuwse archeologie in Nederland en als een referentiewerk op dat gebied. Het is inderdaad hoogst zelden dat uitgever—hier J. C. Besteman, J. M. Bos, H. A. Heidinga—erin slagen aan een feestbundel het karakter te geven van een inhoudelijk en geografisch evenwichtig overzicht van de stand van een tak van het wetenschappelijk onderzoek op een bepaald ogenblik en in een bepaald land. Dit is hier dus gelukt, met respect niettemin voor de originaliteit van de bijdragen die niet alleen maar overzichten zijn van opgravingen en bibliografie betreffende een bepaald landsdeel of object van de middeleeuwse archeologie. De meeste bijdragen brengen immers ook stuk voor stuk het resultaat van nieuw onderzoek rond een specifiek onderwerp.

Het is verheugend te constateren dat dit onderzoek meestal niet louter archeologisch is, maar tegelijk streeft naar de historische interpretatie van de archeologische gegevens aan de hand van geschreven en andere historische bronnen. Op die manier werd in deze bundel gestalte gegeven aan wat middeleeuwse archeologie eigenlijk behoort te zijn, hetgeen trouwens wordt uiteengezet met een historisch overzicht in de inleiding van H. H. van Regteren Altena zelf, 'On the growth of young medieval archaeology. A recollection' (1-8), die de tekst is van zijn afscheidsrede van 11 oktober 1988, en met een internationaal en theoretisch overzicht van het begrip 'historische archeologie', ook betreffende de post-middeleeuwse periode, in het slothoofdstuk van A. H. Carmiggelt en L. Hacquebord, 'Historical archaeology in the Netherlands. A mature archaeological discipline' (315-324). De uitvoerige en systematische selectieve bibliografie van 1613 nummers aan het einde van het werk 'Bibliography of Dutch medieval and post-medieval archaeology, 1976-1987' door E. H. Smink, waarop een uitvoerige index van auteurs-plaats- en zaaknamen volgt die een optimaal gebruik van de bibliografie garandeert, stelt de lezer in de gelegenheid zich nogmaals rekenschap te geven van de expansie van de middeleeuwse archeologie in Nederland tijdens de jongste jaren en van haar inhoud en betekenis. Tegelijk wordt het karakter van referentiewerk van deze feestbundel erdoor voltooid.

Vanzelfsprekend ontbreekt de plaats om in deze recensie de vijftien bijdragen aan deze bundel één voor één samen te vatten, te bespreken of zelfs maar te vermelden. Hier kan alleen de

aandacht erop worden gevestigd dat een aantal bijdragen telkens een hele landstreek behandelen, voornamelijk vanuit de nederzettingsgeschiedenis. H. A. Heidinga dringt daarbij op boeiende wijze door tot de geschiedenis van de sociale bovenlaag die van het einde van de Romeinse overheersing tot het begin van de Frankische periode de macht over het centrale deel van Nederland, van de Rijn tot de Zuiderzee, grotendeels in handen nam ('From Kootwijk to Rhenen. In search of the elite in the Central Netherlands in the Early Middle Ages', 9-40). Tegelijk vormt dit artikel een prachtige illustratie van hetgeen mogelijk is wanneer allerlei andere bronnen en disciplines, geschreven bronnen en zelfs legenden, bij het archeologisch onderzoek worden betrokken en in een nieuw geheel samen ermee worden geïntegreerd. Dezelfde kwaliteiten bezit het artikel van F. C. W. J. Theuws, waarin het doordringen van de Franken in Noord-Australië, van de Ardennen en de Maas in België tot de grote rivieren in Nederland van de zesde tot de achtste eeuw archeologisch en historisch wordt onderzocht ('Centre and periphery in Northern Austrasia (6th-8th centuries). An archaeological perspective', 41-70).

Het mondingsgebied van Rijn en Maas is het kader van een archeologisch overzicht van de bewoningsgeschiedenis van dit gebied tot het jaar 1000 door E. J. Bult en D. P. Hallewas (71-90), terwijl Noord-Holland op analoge wijze, doch met bijzondere aandacht voor het handelscentrum Medemblik en voor de bewoning op de veengronden, overzichtelijk wordt behandeld door J. C. Besteman (91-120) voor de periode 400-1200. Hetzelfde landsdeel werd door J. M. Bos voor de periode na het jaar 1000 bestudeerd, met bijzondere aandacht voor de veenontginningen (121-132).

Naast landelijke overzichten bevat de bundel ook een aantal bijdragen op het sterk expansieve en dynamische terrein van de stadsarcheologie. Hierin komen achtereenvolgens aan bod Nijmegen tussen 450 en 750 door J. H. F. Bloemers en J. R. A. M. Thyssen (133-150), Dorestad door W. A. van Es (151-182) en alle belangrijke Nederlandse steden na 1000 in een algemeen overzicht van het stadsarcheologisch onderzoek in ieder van hen, met een selectieve bibliografie per stad, door H. Sarfatij (183-198). Het artikel van Van Es over Dorestad is geen eenvoudige samenvatting van zijn talrijke vroegere artikelen over dit onderwerp, doch bevat zeer veel nieuwe archeologische gegevens en vooral historische interpretaties ervan. De auteur nuanceert in belangrijke mate de gepubliceerde resultaten van het onderdeel Hoogstraat I van Dorestad en relateert ze in het licht van de nog ongepubliceerde gegevens over de andere delen van Dorestad. Op het belang van deze delen, onder meer vanwege een mogelijke continuïteit vanaf de Romeinse tijd, met name van het in de Rijn-Lek-bedding verdwenen *castellum*, legt hij sterk de nadruk. Ook het belang en de rol van Dorestad in het hele netwerk van vroegmiddeleeuwse handelscentra langs de Nederlandse Noordzeekust en de grote rivieren wordt door Van Es met grote voorzichtigheid afgewogen en zelfs gerelativeerd.

Naast landsdelen en steden zijn tenslotte aan enkele bijzondere onderzoeksterreinen van de middeleeuwse archeologie, zoals kerken, kastelen, keramiek en landbouwtechniek afzonderlijke bijdragen gewijd. In de bijdrage van H. L. Janssen over versterkte plaatsen en kastelen (219-264) wordt breedvoerig, zeer systematisch en overzichtelijk hun evolutie geschetst van de vroege tot de late middeleeuwen, waardoor ook deze bijdrage het karakter heeft van een fundamenteel referentieartikel. Dit kan trouwens van bijna alle bijdragen worden gezegd, met name ook van het artikel van A. D. A. Verhoeven over de keramiek van Pingsdorf, Andenne en Zuid-Limburg en haar verspreiding in Nederland van 1000 tot 1300. Het buitenbeentje over gezonken schepen van de Oost-Indische Compagnie en hun bestudering door de onderwaterarcheologie doet als voorlaatste hoofdstuk niet veel afbreuk aan de in deze feestbundel bereikte eenheid van onderwerp.

Men kan zich tot besluit en bij wijze van kritiek er alleen over verbazen dat dit voor Nederland zo belangrijke werk uitsluitend in het Engels werd gepubliceerd. Wij hebben er alle begrip voor dat resultaten van onderzoek internationaal zo bekend mogelijk worden gemaakt en als Vlaming hebben we bijvoorbeeld nooit gearzeld ook in het Frans te schrijven. Daarbij moet echter ons inziens altijd zorg ervoor worden gedragen dat een onderwerp dat het eigen Nederlandstalige publiek in de eerste plaats kan interesseren — hetgeen voor dit werk duidelijk het geval is — ook in één of andere vorm in het Nederlands wordt behandeld. Vandaar onze wens dat dit werk, misschien in een wat aangepaste vorm doch zo mogelijk even rijkelijk geïllustreerd en uitgegeven, ook als standaardwerk in het Nederlands zou worden gepubliceerd, daarbij misschien, wat hier slechts in één bijdrage (van F. Theuws) het geval was, de enge moderne nationale grenzen overschrijdend.

A. Verhulst

E. Gierlich, *Die Grabstätten der rheinischen Bischöfe vor 1200. Beiträge zur mittelrheinischen Kirchengeschichte* (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte LXV; Mainz: Gesellschaft für mittelrheinische Kirchengeschichte, 1990, xxv + 437 blz., DM60,-).

Dit boek werd in het wintersemester 1987-1988 aan de universiteit van Bonn als proefschrift verdedigd. De auteur heeft zich ten doel gesteld te onderzoeken hoe in een aantal bisdommen in het Rijnland de successieve bisschoppen werden begraven, en tevens de ontwikkelingen in de verschillende bisdommen met elkaar in verband te brengen. Daartoe is hij van elke bisschop afzonderlijk nagegaan op wat voor plek het graf zich bevindt, bijvoorbeeld binnen of buiten de stadsmuren en in of bij een klooster of kapittelkerk. Ten aanzien van kloosters en kapittels heeft hij onderzocht of een aldaar begraven bisschop daarmee betrekkingen onderhouden heeft, en of zulke betrekkingen invloed hebben gehad op de plaats waar de bisschop zich liet begraven. Eveneens wil de auteur nagaan of de bisschoppen zich om de graven van hun ambtsvoorgangers bekommerd hebben. Ten slotte wil hij inzicht krijgen in heersende ideeën over het ideale bisschopsgraf.

Geografisch uitgangspunt van deze studie zijn de aartsbisdommen Trier, Mainz en Keulen met hun respectievelijke op de linker Rijnsoever gelegen suffragaanbisdommen, hetgeen in totaal negen bisdommen oplevert, waaronder de Nederlandse bisdommen Tongeren-Maastricht-Luik en Utrecht. Het chronologische beginpunt van zijn studie heeft de auteur zo vroeg mogelijk willen leggen. Dit verklaart ook waarom hij de bisdommen op de rechter Rijnsoever buiten beschouwing heeft gelaten en zich op die op de linkeroever heeft geconcentreerd. Alleen in laatstgenoemd gebied zijn de bisschopssteden van Romeinse oorsprong. Daar ook is het mogelijk de overgang tussen het laat-antieke en vroeg-middeleeuwse episcopaat te traceren. Een uitzondering is in dit opzicht Utrecht, zoals de auteur terecht opmerkt. De eindterm van zijn onderzoek heeft Gierlich rond het jaar 1200 gelegd. Rond die tijd begint de begrafenis van de bisschop in de kathedraal tot een starre regel te worden en valt er dus voor de auteur niets meer te onderzoeken.

Het overgrote deel van het boek bestaat uit een zeer systematische behandeling van de bisschopsgraven op basis van schriftelijke en archeologische bronnen. Elk behandeld bisdom beslaat een hoofdstuk, dat telkens verdeeld is in drie paragrafen, respectievelijk gewijd aan inleidende opmerkingen, de bespreking van de afzonderlijke bisschopsgraven en een samenvat-